

BALOGH ELEMÉR

BÓNIS GYÖRGY

(1914–1985)

I. Életrajz

A kolozsvár-szegedi jogtörténeti tanszék, és a honi jogtörténész-céh¹ mindmáig legkimagaslóbb medievista jogtörténész egyénisége, *Bónis* György a Kar 1940. évi, Kolozsvárra történő visszatelepedése idején, rögtön annak kezdetén, mint az ország legfiatalabb (nyilvános, rendkívüli) egyetemi tanára kapott egyetemünkre kinevezést. A kiváló tehetségű, hatalmas ambícióktól duzzadó oktató-kutató nagy lendülettel vetette bele magát a felsőoktatás világába. Családi indíttatása, a hazulról hozott intellektuális örökség és makulátlan tanulmányi előmenetele fényes jövőt jósoltak számára.

A Bónis família Szatmár megyei kisnemesi család volt, s olyan történelmi kiválóságot adott a hazának, mint *Bónis* Ferenc (1627–1671), akit a Wesselényi-szövetkezés részeseként kivégeztek. *Bónis* György Budapesten született, jogász végzettségű apától és magyar-francia szakos tanárnő édesanyától (Wallon Emma Ilona): neki köszönhető, hogy a család nagy művészet- és operarajongó volt. Magánúton kezdett el angolul tanulni, aminek már az életre szóló élményt jelentő angliai jamboree-n (Birkenhaed, 1929) való részvételen hasznát vette. Középiskolai tanulmányait a pesti piaristák nagy hírű és szigorú gimnáziumában eminensen végző diák a budapesti egyetemen sem adta alább: *sub auspiciis gubernatoris* szerzett jogi diplomát.² Napokkal a diploma átvétele után már utazott is ki Angliába, mert *Magyary* Zoltán tanácsára elnyert egy tanulmányi ösztöndíjat. Sir William *Holdsworth* (Cambridge) tanácsára Londonba ment és beiratkozott a London School of Economics-re, ahol Theodor F. *Plucknett* professzor előadásait látogatta. Az egyházi bíraskodás középkori történetével való foglalkozás már akkor megfont *Bónis*ban, ezért szintén Londonban erre vonatkozó irodalmat kért *Le Bras*-tól. Az angol jogtörténetírásról néhány évvel később itthon írt cikket.³ Az Angliában töltött esztendő alapvetően tudományos tevékenysége mellett feltétlenül említést érdemel a cserkészettel való kapcsolata, amely saját visszaemlékezése szerint is egész életre szóló

---

¹ A „jogtörténész-céh” elnevezés a közelmúltban elhunyt kiváló pécsi jogtörténész professzor, Kajtár István (1951–2019) kedvelt és találó szófordulata volt.

² Avatására 1936. október 22-én került sor: a program részeként fel kellett olvasnia disszertációjának kivonatát. Vö. *BÓNIS* 2007, 108. p.

³ *BÓNIS* 1940.

élményeket és tartást adott neki. Részt vett egy Gilwell-típusú cserkész táborban, amelyről megírta a kötelező dolgozatot, s azt elfogadván megkapta BADEN POWELL megkülönböztető jelvényét (Wood Badge) és a tiszti nyakkendőt.

Bár kitüntetéssel végzett, sikeres külföldi tanulmányúton volt túl, mégsem volt könnyű állást találnia. Hívta ugyan a bíróságra magához DEGRÉ Miklós, a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke, de ő akkor már a jogtörténettel járt jegyben. Pályaválasztásáról ezt írja emlékirataiban: „*Hosszú évekig nem akartam más lenni, mint piarista tanár [...] A felvétel akkor nem volt gond, s én eljegyeztem magam a jogtörténettel.*”⁴ Előbb az Egyetemi Könyvtárban dolgozott mint díjtalan (!) gyakornok, majd 1938 végére ÁDOB-os⁵ lett, ami már valami fizetést is jelentett. A könyvtárban elvégezte a könyvtáros-képző tanfolyamot is. A jogi népszokás-gyűjtésbe is belekóstolt ezidő tájt Györffy István (1884–1939) mellett, akinek korai halála megakadályozta a további együttműködést.

Hamarosan a kultuszminisztériumba került, ahová Stolpa József államtitkár egy *sub auspiciis* doktort keresett. Pusztai János osztálytanácsos mellett feladata a kultuszteráca jogszabályainak gyűjtése lett; itt ismerkedett meg Martonyi Jánossal, aki később egyetemi kollégája lett. Miközben közigazgatási szakvizsgájára készült, kapta a jó hírt, hogy kinevezték Kolozsvárra (magántanári képesítése már folyamatban volt Budapesten). A Kolozsvárra „hazatért” egyetem jogi karának tantestülete valóban újrakezdte munkáját a kincses városban. A kultuszminiszter egyeseket megerősített rendes tanár minőségükben (Búza László, Csekey István, Heller Erik, Túry Sándor Kornél, Horváth Barna, Balás P. Elemér, Személyi Kálmán), egyeseket újonnan nevezett ki rendes tanárokká (Schneller Károly, Scheffler János, Székely István és Szász István), új, nyilvános rendkívüli tanár kinevezést pedig hárman kaptak: ifj. Boér Elek, Martonyi János és Bónis György. Bónis tanszéke üresedésben volt. Ezt írja emlékezéseiben: „*Jogtörténész akkor sem volt sok. A választásnak vagy Degré Lojzi barátomra, vagy rám kellett esnie [...] engem Pusztai János és Feri bácsi ajánlott. Megtörtént tehát a nagy csoda: még nem voltam 27 éves, amikor a kolozsvári egyetemre nyilván. rk. tanárrá kineveztek. Én voltam az ország legfiatalabb professzora. Humoros volt, hogy a dékáni hivatalba nem akartak beengedni, amikor a professorok bementek.*”⁶

Öt esztendőt töltött Bónis az egyetemmel Kolozsvárott. Főkollégiumot és szemináriumot tartott, első tanársegédje Gyallay Pap Domokos asszisztálásával. Szigorú vizsgáztató volt, de megengedte például, hogy néhány kárpátaljai hallgató románul⁷ vizsgázzon. Gyakori látogatója volt a levéltárnak, ahol megismerkedett KELEMEN Lajossal. Szintén a kolozsvári esztendőknél köszönhette az ismeretséget és barátságot JAKÓ Zsigmonddal. A nyári vakációkban folytatta jogszokás-gyűjtését. Nagy segítségére volt második tanársegédje, TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, aki később is hű maradt ehhez a kutatási területhez, s akinek egyik könyvét⁸ Bónis adta ki Kolozsvárott.

A szovjet front közeledtével a Kar minden tagja (BUZA László kivételével⁹) elhagyta

⁴ BÓNIS 2007, 105. p.

⁵ Állástalan Diplomások Országos Bizottsága; ebbéli alkalmazását TELEKI Pál írta alá.

⁶ BÓNIS 2007, 111. p.

⁷ „*Mellesleg egy tanárt fogadtam, hogy megtanuljak románul, s ennek később nagy hasznát is vettem.*” BÓNIS 2007, 112. p.

⁸ TÁRKÁNY SZÜCS 1944.

⁹ Vö. RUSZOLY 1965, 354–357. pp.

Kolozsvárt, s a főváros felé vették az irányt: „*Budapesten tovább játszottuk a kolozsvári egyetemet. Dékánná Túry Sándort tette meg az átmeneti rektor.*”¹⁰ Budapest ostromakor egy kb. 60 főnyi egység helyettes parancsnoka volt, s egy német egységnek alárendelten működtek. *Bónis* próbálta az együttműködést szabotálni, mire a német parancsnok ráförmedt: „Verteidigen wir unsere Hauptstadt oder ihre?”¹¹ Ebben a mondatban minden benne volt... Egy szovjet katona kézigránátot vágott hozzá, ami szerencsére nem robbant fel, csak csúnya lábúzódást okozott, minek nyomán a frontszolgálata véget ért. *Balás P.* Elemértől kapott átmeneti személyi igazolványt, majd a kultuszminisztériumtól egy orosz nyelvű igazolványt, amely minden munkavégzés, így a „málenkij robot” alól is fölmentette. 1945 márciusában indult vissza családjával kalandos körülmények között Kolozsvárra.

Az első és megdöbbentő hír elbocsátásának közlése volt. Vasile POGACEANU (Kolozsvár város és Kolozs megye főispánja) 100/1945. sz. átíratában egy bizonyos „feltebbviteli tisztogató bizottság” jelentése alapján 27 professzort és 2 magántanárt távolított el, akik „antidemokratikus, sovén vagy fasiszta magatartású tanárok” voltak – a jogi karról egyedüliként *Bónis* Györgyöt. Március 20-án *Bónis* fellebbezést nyújtott be az egyetemi tanácshoz, amely igazolás feltételével helyt adott a kérelemnek, a főispán pedig hamarosan hatályon kívül helyezte határozatát. *Bónis* mellett is sokan megmozdultak, így például MÁRTON Áron is barátságába fogadta. A nemzetközi helyzetet jó jellemezte, hogy nem volt útlevele *Bónis*nak, a svéd követségtől kapott egy ideiglenes útlevelet, amelynek birtokában 1947-ben egy rövid látogatást tett Budapesten, ahol a parlamentbe is eljutott, s a karzatról meghallgathatta *Moór* Gyula – közvetlenül a két cédulás választások után – tartott beszédét, amelyben rámutatott a visszaélésekre: „*Imponált volt tanárom férfiass helytállása. Sajnos nemsokára meghalt.*”¹² Kolozsvárra visszatérve hamarosan letartóztatták, s vagy tíz napot töltött fogságban, ahol: „*Takarót nem kaptam, de jó társaságba kerültem: főispánok, polgármesterek voltak együtt. Kírákós madzsonggal töltöttük az időt.*”¹³ Felesége Bukarestbe utazott, s felkereste *Bónis* volt tanársegédjét, *Gyallay* Domokost, aki a magyar nagykövetségen dolgozott, s az ő közbenjárására az igazságügy-miniszter szabadlábra helyezte. Két napra rá azonban kitoloncolták Erdélyből, s egyenesen Szegedre utazva jelentkezett *Martonyi* János dékánál, majd megkezdte nyilvános rendes tanárként a munkát.

Szegeden a háború után újraindult oktatásban a tanári kar tagjaival különféleképpen alakult *Bónis* kapcsolata. *Antalfy*val és *Halász* Aladárral kezdettől feszült volt a viszonya, de jó barátságba került *Pólay* Elemérrel és *Horváth* Róberttel. Még Szegedre való visszatérése előtt kért és kapott is egy római ösztöndíjat az egyházi bíráskodás történetének megírásához, de kiutazása megghiúsult. 1948 áprilisában csatlakozott a kongregalisták pozitív nyilatkozatához, és előadást tartott a Nemzeti Parasztpártban (amelybe be is lépett), s tiszteleti tagja lett a Tornyai Társaságnak. Az MDP-be nem lépett be, ám a Magyar-Szovjet Társaság kari elnöke, valamint a Hazafias Népfront szegedi békebizottságának és nemzetközi bizottságának is elnöke volt. Folytatta a népi jogélet-kutatást a Néptudományi Intézet támogatásával. Ennek során ismerkedett meg a később disszidált *RÉVÉSZ*

¹⁰ BÓNIS 2007, 115. p.

¹¹ BÓNIS 2007, 116. p.

¹² BÓNIS 2007, 119. p.

¹³ BÓNIS 2007, 121. p.

Lászlóval, akivel egy Kelet-európai Jogtörténet Intézet szervezését is tervbe vették.

Időközben a debreceni jogi kar és a jogakadémiák megszüntetése folytán a Szegedi tantestület újabb tagokkal bővült, mint *Schultheisz* Emil, *Dezső* Gyula, *Perbíró* József. A szovjet mintára 1952-ben bevezetett új tudományos minősítési rendszerben *Bónis* kandidátus lett, ami családás volt, mert *Marton* Géza a „tudományok doktora” fokozat odaítélését javasolta számára. Nemsokára kijutott külföldre: a *Ius Romanum Medii Aevi* magyar munkatársat keresett és a szerkesztőnek (Erich *Genzmer*) *Marton* Géza *Bónist* ajánlotta; az ókori jogtörténeti társulat leydeni kongresszusára kijutva megismerkedett a prágai *Józef Klimával* is.

Kiemelkedően fontos epizód volt *Bónis* életben az 1956. évi forradalom, s a benne vitt szerepe. Október 23-án este éppen egy előadmányt készített a kar külföldi tudományos kapcsolatairól, amikor a rádióból értesült a fővárosi eseményekről. A viharos gyorsasággal haladó eseményekben *Bónis* hamarosan a Szegedi Egyetemi Forradalmi Bizottság tagjai¹⁴ közé került, s legfontosabb tevékenysége a hallgatók csillapítása volt. A rektornál, *Baróti* Dezsőnél tartott értekezleten került szóba az egyetemről eltávolítandó professzorok ügye. *Bónis* *Antalffy*t hozta javaslatba, de *Pólay* Elemér javaslatára¹⁵ még *Kovács* Istvánt is hozzávették: a november 2-iki (csonka) kari tanácsülés kettőjük működését függesztette fel.¹⁶ November 17-én egyetemi küldöttségben Budapestre ment; *Kádár* Jánoshoz igyekeztek, de ő nem ért rá fogadni őket, helyette *Kállai* Gyulával és *Hont* Ferencsel tudtak beszélni. Az egyetemi forradalmi bizottság gyorsan feloszlott, amit *Bónis* így konstatált: „*A Bach korszakban nem lehet 49-et játszani.*”¹⁷ Hamarosan *Kovács* és *Antalffy* is visszakerült a Karra.

Elérkezett a felelősségre vonás ideje is. A *Bónis* elleni fegyelmi tárgyalást 1957. június 6-án tartották, a cenzorok *Vas* Tibor és *Sipos* Aladár voltak. Szó esett tudománypolitikai kérdésekről is, de a fő kérdés a fentebb említett kari ülési előadmány volt, melynek nyomában *Antalffy*t és *Kovács*ot eltávolították a Karról. A helyi sajtó is folyamatosan és tendenciózusan támadta a forradalomban szerepet vállalókat, így *Bónist* is, elővéve például azt a régtől terjesztett valótlanságot, hogy *Bónis* keresztapja *Hóman* Bálint lett volna: a valóság ezzel szemben az volt, hogy a kis *Bónist* *Szent-Györgyi* Albert tartotta a keresztvíz alá... A szankció az egyetemről való elbocsátás lett, amiről egyszerű levélben tudatták *Bónist*. A politikai rendőrség még kihallgatta, többek között ko-

¹⁴ Ennek a bizottságnak a jogi karról hárman vagy négyen lehetek tagjai: *Perbíró* József, *Bónis* és *Both* Ödön, s talán még *Tokaji* Géza. *Bónis* az új összetételű egyetemi tanácsnak is tagja lett, részt is vett annak november 8-i, 15-i és 20-i ülésén, a december 15-i ülésen viszont már nem volt ott. Vö. PÉTER 2001. p.

¹⁵ Ezt kifejezetten említi emlékirataiban *Bónis*, aki az 56-os eseményekben vitt szerepéről, s benne a rektor viselkedéséről, az alábbiakat írja: „Először *Perbíró* kollégámmal kiküldtek egy diákkollégiumba, hogy a hallgatókat lecsillapítsuk. De azután *Baróti* Dezsőt, a rektort elkapta a gépszíj. Már napokkal előbb csak nehezen tartottuk vissza attól, hogy a varsói egyetemre üdvözlő táviratot ne menessen a szovjetellenes lépések miatt. Most – talán a pesti hallgatók küldöttségének hatására – megkísérelte, hogy egyes nemszeretem kollégáktól megszabaduljon. Ezek *Karácsonyi* és *Mérei* voltak. Amikor ezt a rektornál tárgyaltuk, én *Antalffy*t javasoltam, de *Pólay* kollégám hozzátette: »*Kovács*ot is! « *A* bölcs *Koch* Sanyi bácsi, a *TTK* dékánja kijelentette, hogy náluk ilyen probléma nem vetődik fel.” *BÓNIS* 2007, 126. p.

¹⁶ Az erről a bátrán történelminek nevezhető értekezletről készült jegyzőkönyv nem maradt ránk – hiányzik a kari tanácsülési jegyzőkönyvek kötetéből, amely azonban József vélekedése szerint „Tüzetes és szerencsés kutatással reményeim szerint még talán föllelhető.” Talán öten vettek részt az ülésen: a dékán, *Schultheisz* Emil, *Bónis* mellett még *Pólay*, *Buza* László és *Martonyi*. Vö. *RUSZOLY* 2002.

¹⁷ *BÓNIS* 2007, 127. p.

lozsvári múltjára nézve; a kihallgató tiszt szavaira így emlékezett vissza emlékirataiban Bónis: „Ha sok olyan ember lett volna, mint professzor úr, nem jutottunk volna ide!”¹⁸ Szegeden Bónis 1969-ben járt még egyszer, amikor a római jog magyarországi hatásáról szervezett konferenciát Pólay Elemér és Both Ödön (a szervezőmunkát adjunktusaik, Molnár Imre és Ruszoly József végezték), s Bónist nem lehetett kihagyni. Lehetett néhány kínos szituáció, melyre utalást olvashatunk Bónis emlékirataiban is: „Ünnepélyesen kezét fogtunk Antalffyval, majd német barátaim vittek haza autóval.”¹⁹

Bónis György családjával Budapestre költözött, s élete hátra lévő részét a fővárosban élte le. Először a Fővárosi Múzeum igazgatója, Gerevich László adott neki munkát, aki egy beszélgetés során megkérdezte tőle: „És nem nézted a térképet? Bizony, nem is gondoltunk rá, hogy mekkora országgal állunk szemben, és ezt a hősiezen életüket áldozó gyerekek sem tudják megállítani. Kétségtelenül drágán fizettem a forradalomért, de büszke vagyok rá, hogy részese lehettem a magyar nép szabadságharcának.”²⁰ 1957 őszén rendes állást kapott a Fővárosi Levéltárba, melyek hivatali főnöke akkor Ort János volt. Tudományos munkáját nem akadályozták, de középkori anyag kevés lévén, szakmailag mégiscsak félreeső volt ez a munkahely. Külföldi kapcsolatai is lassan éledtek. Eljutott Dublinba, s tagja lett a *Commission Internationale d'Histoire des Assemblées d'Etats* nevű, 1937-ben alakult nagyhírű tudományos társaságnak. Barátságot kötött a bizottság későbbi elnökével, Helli Koenigsbergerrel, s a bizottság kongresszusain rendre részt vett, egyet maga is rendezett Székesfehérvárt.

A moszkvai történész világkongresszuson az akadémia küldöttjeként vett részt. 1968-ban egy svédországi meghívásnak készült eleget tenni, amikor sor került Csehszlovákia megtámadására; Bónist behívták az akadémiára, s kérték, hogy odakinn hivatalosan ne nyilatkozzon. Visszafelé Koppenhágán át Münsterbe utazott a német jogtörténész napokra. Onnan barátja, Hans Thieme professzor (Freiburg im Breisgau) vitte autóval Nürnbergig. Járt Münchenben és Frankfurtban is, utóbbi helyen (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte) Helmut Coingnál előadást is tartott. Egy svájci konferencián ismerkedett meg C. R. Cheney professzorral, aki felajánlotta, hogy elintézi számára egy esztendő vendégprofesszori állást Cambridge-ben. Ennek hazai engedélyezését azonban új munkahelyi főnöke, Ságvári Ágnes akadályozta; az angol kultúrattasé (Hewer) személyes fellépésére volt szükség az engedély megszerzéséhez, ám így is csak egy negyed év lett az esztendőből... Rendes előadásokat már nem is tudott tartani Angliában, de kutatásokat sikerült folytatnia. Hazafelé Párizson és Svájc-on át érkezett (feleségével), meglátogatva barátait.

Közeledve 60. évéhez várható nyugdíjazása előtt sikerült szoros baráti és munkakapcsolatot teremtenie Klaniczay Tiborral, rajta keresztül az akadémia irodalomtudományi intézetével. Ő küldte ki 1974-ben Tours-ba, előadást tartani a jogász hivatásrend történetéről – nyugdíjazását éppen onnan jelentette be kollégáinak. A következő esztendőben meghívást kapott Amerikába Sweeney professzor közbenjárására. Egy ideig úgy tűnt, hogy a külügyminisztérium, az akadémia, sőt a munkaügyi minisztérium is hozzájárul az utazáshoz, de egy héttel az indulás előtt hívatta Szabolcsi Miklós igazgatóhe-

¹⁸ BÓNIS 2007, 129–130. pp.

¹⁹ BÓNIS 2007, 131. p.

²⁰ BÓNIS 2007, 130. p.

lyettes, József Farkas személyzeti előadóval együtt kérve, hogy halassza el az utazását, hiszen „nem irodalomtörténeti tárgyú előadásokat” tart. Nyilvánvaló volt, hogy valaki(k) megint gáncsolni akarták... Bónis kétségbeesetten közölte, hogy hiszen már a repülőjegye is megvan; végül elengedték, de Pennsylvaniába érve agyvérzéssel kórházba szállították, s ezt a traumát már haláláig nem heverte ki teljesen.

Bónis rehabilitációja több lépésben zajlott. 1963-ban kapott egy efféle iratot, tanszékét azonban nem kapta vissza. Professzori, alkalmasint tanszékvezetői székének visszaszerzésére több, írásban is ránk maradt folyamodványt intézett, illetékesnek gondolt személyekhez. Idézek az 1963. november 17-én kelt, Kállai Gyulának, a minisztertanács első elnökhelyetteséhez írott, drámai hangú leveléből: „*Hét esztendeje annak, hogy a szegedi tudományegyetem küldöttségének tagjaként, három professzortársammal együtt felkerestük Önt [...] Az említett küldöttségjárás idején nem is sejtettem, hogy egy jó félév múlva már nem leszek az egyetem tanára. Nem akarom kisebbiteni 1956-ban elkövetett politikai hibámat, de állítom, hogy az 1957 júniusában fegyelmi úton történt elbocsátásomat személyi elfogultság is sugallta. A fegyelmi határozatban a vizsgálat adataival ellenkező tényállítás szerepel. A bizonyítás kiegészítésére nem kaptam módot. A szegedi tanszéken eltöltött közel tíz esztendő párt- és állami vonalon elismert jó munkája, az 1952-ben kapott kandidátusi fokozatom, az 1954-ben elnyert akadémiai jutalom, az 1956-ban osztályrészemül jutott külföldi kongresszusi és népfront-kiküldetés, mind eltörpültek a személyi megtorlás szándéka mellett. Tizenhét évi egyetemi tanári működés után családommal együtt átmenetileg az utcára kerültem [...] 93 jogtörténeti publikáció, 16 egyetemi és levéltári tanfolyami jegyzet áll mögöttem [...] Nehéz hetedik éve elviselni a hivatalos jogtudományból és az oktató munkából való kirekesztésem, az anyagi gondokat. Ötvenedik életévemben, harminc esztendei tudományos munkásság után időszerűnek látom feltenni a kérdést, szüksége van-e hazámnak munkámra azon a területen, melyhez legjobban értek, és amelyen – úgy érzem – a legtöbbet tudnék használni.*”²¹ Választ, nyilván elutasítót, talán szóban kaphatott. További, ezirányú próbálkozásai is rendre kudarcot vallottak.

Valódi rehabilitációjára csak halála után került sor, a szintén történelminek nevezhető fordulat idején. Ruszoly József professzor javaslatára *post mortem professor emeritus* címet adományozott számára az egyetem. Emlékét a Kar jogtörténeti tanszéke hűségesen ápolja: születésének és halálának évfordulóján (1994, 1995) is megemlékeztünk róla. Bónis György elhunyt a fátumszerű összefüggésbe ágyazódott, mintha egy korszak jogtörténetiséi hagyták volna el egyszerre a földi létet: egy évvel korábban a legközelebbi szakmai és emberi jóbarát, pályatárs, a pécsi kolléga *Degré* Alajos (1909–1984), az 1985. esztendőben pedig *Csizmadia* Andor (1910–1985) és a szegedi utód, *Both* Ödön (1924–1985) távozott közülünk. Bónis György szakmai emlékét számos, részben külföldön publikált recenzió²² örökítette meg. Publikációkban rögzült, gazdag szakmai teljesítményét gondosan és a teljesség igényével összeállított bibliográfiák²³ őrzik, tu-

²¹ RUSZOLY 2002, 13–14. pp.

²² Elsőként a magát szintén Bónis-tanítványnak valló *Zlinszky* János publikált szép és tartalmas megemlékezést Bónis tudományos életútjáról németül: ZLINSZKY 1987, 487–494. p. majd *Ruszoly* József. RUSZOLY 2008, 62–66. p. RUSZOLY 2009, 604–622. p. RUSZOLY 2015, 299–311. pp. Jómagam is többször megemlékeztem Bónisról: BALOGH 1997, 659–662. pp. BALOGH 1999, 41–42. pp. BALOGH 2018, 7–12. pp.

²³ P. MIKLÓS 1995, 509–524. p. STAUBER 2001.

dományos tárgyi hagyatékát pedig a szegedi egyetemen, hajdanvolt és halála tízedik évfordulóján róla elnevezett tanszékvezetői szobájában (Bónis György Szeminárium) őrizzük.²⁴

II. Tudományos munkásság

Bónis György tudományos érdeklődése hamar, már egyetemista korában a jogtörténet felé fordult, amiben döntő szerepe volt mesterének, a kor kiváló jogtörténészének, Eckhart Ferencnek. Más kiváló tanárai is voltak, mint Angyal Pál, Szladits Károly, Moór Gyula, de az ő szemináriumában készítette első, tudományos igénnyel készült munkáit. Tudományos életműve igazán szerteágazó volt, de mind mennyiségi, mind színvonalbeli, továbbá a nemzetközi tudományos közvélemény előtt is legismertebb munkái a magyar és az európai középkor jogintézményeinek kutatásában koncentráltak. Megihlette Max Weber történelem-szociológiai látásmódja, Helmut Coing európai dimenzióban gondolkodó, rendszerszemléletű jogtörténeti munkássága, de mindvégig megmaradt szuverén magyar jogtörténésznek. Olyan kutatónak, aki szenvedélyesen kutatta a sajátosan magyar jogi intézmények és jogi kultúra sajátosságait, de egy percre sem tévesztette szem elől az európai hatásmechanizmust. Nem mondható, hogy száraz jogpozitivisták látásmódját képviselt volna, a magyar és az európai jogi kultúra elemző vizsgálata során mindig látta és láttatta az emberi szellem kreatív erejét, de a források feltétlen tisztelete mindenkor vezérlő elv volt számára, s ezt örökösen hagyta a szakma művelőire.

Kiemelést érdemel Bónis György európai horizontú jogtörténeti látásmódjában az angolszász jog iránti erős érdeklődése. Az ösztöndíjasként Londonban eltöltött esztendő maradandó élményt jelentett számára; az angol jog történeti szelleme erős hatást gyakorolt tudományos felfogására. Hamar észrevette azokat a történeti, dogmatikai párhuzamokat, amelyek az angol és a magyar jogrendszer közös vonásaiból erednek, lévén mindkét ország a történeti alkotmány kereti között él. Kortársai közül ennek a szempontnak a szakmai érvényesítése is kiemelte, már csak azért is, mert kortársai közül kevesen tudtak angolul (a háború előtti magyar gimnáziumokban a latin mellett jellemzően németet és franciát tanítottak).

A pályakezdő

Első, igazán jelentősnek mondható dolgozatát, mely a korai magyar büntetőjogi kodifikációs törekvések egyik markáns eredményét vette górcső alá, Eckhart Ferenc szemináriumában készítette,²⁵ amellyel máris berobbant a magyar jogtörténészek (akkor sem túl népes) táborába. Ez a munka azért is figyelemre méltó, mert Bónis – későbbi munkásságát nézve – csak érintőlegesen foglalkozott a büntetőjog történetének kérdése-

²⁴ KÁVÁSSY – TAMÁSI 2014.

²⁵ BÓNIS 1934. Nem kapott nagy elismerést ez a zsenije később Hajdu Lajostól, aki – kissé provokatívan – kandidátusi disszertációként megvédett könyvének szándékoltan, nagyon hasonló címet adott; HAJDU 1971, 21–24. pp.

ivel. Bár *Hajdu* Lajos az alapul fekvő forrást még inkorporációnak sem tekintette, a munka értékelésével véleményem szerint *Bónis* közelebb járt a valósághoz.

A vizsgált operátum az 1712–15. években ülésező országgyűlés elé terjesztett munkalat volt, a kor latin terminológiájával szólva *praxis criminalis*, valójában egy büntető-törvény-javaslat volt, amelyet elkészítőjéről, a tudós nagyszombati követről Bencsik-féle javaslatnak nevez a szakirodalom. A tervezet rendszertani felépítése jellemzően mutatja a kor dogmatikai gondolkodását: az eljárásjog első helyet foglal el, mert az egykorú felfogás szerint a bírónak előbb van szüksége az elfogatás módozatainak ismeretére, mint a bűncselekmények dogmatikus szabályozására. A gyakorlatiasság tehát átütő erővel van jelen, ám nagy dogmatikai haladásnak tekinthető, hogy míg *Werbőczy* a cselekményeket a büntetések szerint csoportosította, *Bencsik* a büntettek szerint. Ez már a modern jogi szemlélet terméke: a bírónak törvényes fogalomra van előbb szüksége, amely alá a tényállást bevonhatja, a büntetés kérdése csak ezután merülhet fel.

Az operátum alapos eljárásjogi szabályozást ad. Mindjárt az elfogatás kapcsán rögzíti azt, az egész anyagon végigvonul elvet, amely különbséget tesz nemes és nem nemes elkövetők között. A különbségtéves azonban a nemességen belül is érvényesül: a birtokos nemes csak idézés és vizsgálat után fogható el, a birtoktalan, ha nyilvános bűnöző, idézés nélkül is elfogható (*servatis servandis*), ha nem nyilvános, idézni kell. Tetten ért gonosztevőt még paraszt is elfoghat, tehát sem előzetes, sem ún. bilincsből (*ex vinculo*) való idézés nem szükséges. A törvényjavaslat arra inti a bírót, hogy ne hallgasson a besúgásra, s az idézést csak alapos gyanújelek (*indicium*) mellett hagyja el. Ha a tettes személye valószínű, de a gyanújelek távolesők (*remota*), kettő, ha a tettes nyilvánvaló és a gyanújelek közelesők, egy is elégséges az idézés nélküli elfogáshoz.

A bizonyításról szóló rész alapintézménye a tortúra. Szabályozása messzemenően rátámaszkodik a *Carolina*-ra épült osztrák-német jogi megoldásra. Legfőbb bizonyítéknak a javaslat a tanúk, de különösen a vádlott önkéntes vagy kicsikart vallomása (*regina probationum*) számít. Ha a vádlott tagad, a bizonyítás terhe a hatóságra, mint vádlóra nehezedik – ennyiben is a nyomozó elv érvényesül. A tanúbizonyításhoz nemes ellen nyilvánvaló esetben legalább két nemes tanú kell (nem nyilvánvaló esetben még több); a tanúknak kifogástalannak kell lenniük, személyesen kell a bíróságon megjelenniük és vallomásukról a vádlott fejére szóló esküt tesznek le (*iuramentum corporale*). Ha sem a tanúbizonyítás nem vezet kielégítő eredményre, sem beismerő vallomás nincs, végítéletet nem lehet hozni, csak közbenszólót (*sententia interlocutoria*), amely a tortúrát rendeli el.

Fontos megállapításokat tartalmaz a javaslat az ítélet végrehajtására vonatkozóan. E szerint az ítéletet végre kell hajtani abban az esetben is, ha a károsult az elkövetővel megegyezett (kivéve, ha a király megkegyelmezett). A szükséges cselekményeket a hóhér végezze, senki más. Ha az elítélt súlyos beteg, a kivégzést el kell halasztani; ha a végrehajtás előtt meghal, az ítéletnek a holttestre vonatkozó rendelkezését kell végrehajtani. A kivégzést hiba (rossz sújtás, kötél elszakadása stb.) nem gátolhatja meg.

A Bencsik-féle javaslatnak rendszertanilag elkülönült általános része még nem volt, mindazonáltal kiszűrhetők azok az elvek és kiolvashatók azok a jogintézmények, amelyek ezt a szerepet töltik be. Absztrakt bűncselekményfogalmat hiába keresünk, a javaslat e helyett a rendes büntetéseket adja meg. A rendes büntetés a halálbüntetés (*poena ordinaria*): akasztás, lefejezés, tűzhalál, kerékbetörés. Ismeri a javaslat a súlyosított változatokat is, mint a felnégyelés, ló farkához kötés, tüzes fogókkal égetés stb. Bírói

büntetés (*poena arbitraria*) kiszabására kerül sor nem főbenjáró perekben, ahol a szankció sohasem halál – pl. börtön, botozás.

A Bencsik-féle javaslat legkimunkáltabb és dogmatikailag legérettebb fejezete az emberölés szabályozása. Esetei: szándékos, sebzés szándékával történt, gondatlanságból elkövetett, véletlen és szükséges védekezésből származott emberölés. A szándékos emberölés (*homicidium deliberatum*) halálbüntetést von maga után, de helye van egyezkedésnek (!), ekkor kegyelmet kell adni. A modern terminológia szerinti halált okozó súlyos testi sértés (*homicidium animo tantum vulnerandi*) büntetése a bíró belátása szerint történik, ha alkalmatlan eszközzel követték el – fejvesztés, ha gyilkos szerszám használatával történt. Gondatlanságból elkövetett emberölés (*inopinatum, seu casuale culposum*) tilos dolog megengedéséből vagy vigyázatlanságból ered, de hiányzik az *animus*. Büntetése szabadságvesztés. A véletlen emberölés (*simpliciter fortuitum, seu casuale*) esetén, ha tehát az elkövetőt a legenyhébb gondatlanság sem terheli, nincs büntetés. A jogos védelemből elkövetett emberölés (*necessarie defensum*), ha minden mérsékelt védelmi eszköz kimerítése után történt, büntetlen. Ellenkező esetben bírói, sőt rendes büntetéssel is sújtható.

Az emberölési esetek ilyen világos és pontos megkülönböztetése, sem a magyar sem az osztrák tételes jogban nem volt található meg ennyire precízen. A halált okozó súlyos testi sértés külön szabályozása egészen figyelemre méltó. Nemcsak a szándék különös figyelembe vétele, hanem az alkalmasság problémájának bekapcsolása és az inadekvát kauzalitás kérdésének megoldása is (ha ti. az eredmény az előző ténynek nem felel meg és rendes körülmények között nem volt előre látható, a büntetés enyhébb) magasan kora fölé emeli a Bencsik-féle tervezetet, s fényt vet a magyar praxis kiváló jogi érzékére, amelyből a javaslat sokat merített.

Bónis György disszertációja is máig értékes adalékokkal szolgál egy kevésbé felderített szakterületen; a 18. századi igazságügyi reformok egyikét vette górcső alá: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában* (1935). A fiatal Bónis tudományos érdeklődése még kereste a nagy témákat, de amihez nyúlt, ott mindig tudott maradandó alkotni. A Bencsik-féle javaslat feldolgozását közvetlenül követő munkája is a szatmári béke utáni konszolidáció egyik kiemelkedő jogtörténeti fejleményét, a középkori eredetű magyar bírósági rendszer reformját tekintette át. Ekkor épült ki az a folyamatosan működő, országos törvénykezési struktúra, amely – létrehozva a kerületi táblákat – szinte máig a magyar bírósági rendszer vázát adja. A fiatal kutató fokozódó érdeklődéssel vizsgálta a forrásokban a honi jogászság szerepvállalását, emelkedő szellemi minőségét, az írásbeliség terjedését és funkcionálisának jelentőségét.

A kolozsvári professzor

Bónis György alkotói tevékenységének első nagy kibontakozása a kolozsvári évek alatt következett be. Kiemelkedő kismonográfiát írt *Magyar jog – székelj jog* (1942) címmel. A téma jelentőségéről így vall a szerző: „*A székelj jog tanulmányozását kedves kötelességemnek éreztem attól a naptól kezdve, hogy a hazatért kolozsvári egyetem jogtörténész-tanáráként tanító és kutató munkámat megkezdtem. De közelebb hozta e kötelesség teljesítésének időpontját az az általános érdeklődés, amely rögtön a hazatér-*

*rés első ünnepnapjain a székelyek régi jogrendszere, mint nemzetünk sajátosságainak hű tükré felé irányult.*²⁶ A székelyek ősi és sok tekintetben sajátos jogainak feltárása terén az úttörők (Szabó Károly, Connert János, Dósa Elek, Hóman Bálint) munkássága a felmutatott eredmények mellett arra is rávilágított, hogy rengeteg még a tennivaló a részlettanulmányok készítése és a forrásfeltárások terén. Előbbi cél elérését Bónis hallgatóinak bevonásával, a régtől szokásos kari pályatételek (A székely bírói szervezet, A székely törvénykezési jog) kitűzése által, utóbbit a jogtörténeti forráskiadásnak az Erdélyi Tudományos Intézet keretei közötti szorgalmazásával is támogatta. Az alapos és nagyon időigényes alap kutatások eredményeit be nem várva, a kissé talán türelmetlen fiatal kolozsvári professzor a rendelkezésre álló források és irodalom talaján máris összegző munkával állt elő.

Az a tudománytörténeti állítás indította útjára ezirányú kutatásait, miszerint a magyar jog egységes, amelyet a partikuláris jogok sem bontottak meg főbb elemeiben, mert ezek hatálya mindig a magyar királyok akaratából vagy legalábbis engedelméből származtak. A középkori székely jog látszólag ellentmond ennek a tételnek, mert eredete semmiféle ősi királyi kiváltság adományozására nem vezethető vissza. A székelység szinte mint külön ország élt a testvér magyarság államában. Bónis a már Max Weber-től megtanult összehasonlító történetírás ún. ideáltipikus módszertanával fordult a kérdés vizsgálatához, tudatosan követve Mályusz Elemér munkáját, aki egységes képet adott az összes magyarországi nemzetségek jogállásának történeti fejlődéséről. A munka számba veszi a székely jogrend minden lényeges elemét. Számba veszi a székelység eredetkérdését, a jogállásukkal kapcsolatos jogforrásokat (az 1499. évi kiváltságlevél, a Hármaskönyv, az 1555. évi összeírás etc.). Külön fejezetben foglalkozik a székelység alkotmányával, amely a teljes közszervezeti struktúra feltérképezésén túl részletes összevetést tartalmaz a párhuzamos magyar, országos megoldásokkal. A széki rendszer részletes elemzése mellett a katonai szerepvállalásnak a státusszal való kapcsolatát is bőségesen kifejti.

Önálló fejezetet szentel Bónis a székely magánjog intézményeinek, mert főleg ezen a téren volt elmaradott a jogtörténeti kutatás. Mivel a székely jogi identitás fundamentumának számított a középkorban, hogy Székelyföldön nem érvényesült a királyi adományrendszer, ezért a király birtok háramlási joga (*ius regium*) ebben a térségben nem „működött”, ezért a szokásrendben széleskörű autonóm intézmények alakultak ki. Az 1499. évi kiváltságlevél rést ütött a pajzson, amennyiben ekkortól a királynak módja nyílt hűtlenség címén elkobozni a székely jószágait, s azokat újra eladományozni, de a régi jogok megerősítésére is ad példát ez az oklevél, amikor az önhatalmú házrombolás és kivégzés tilalmát rögzítve a székelység régtől követett gyakorlatát tükrözteti. Szintén a régi székely joggyakorlat mutatkozott meg abban, hogy a száműzés és az ingók elvesztésének gyakorlata a 15. században is még bőven adatolt. Bónis is kiemeli a székely magánjog ama sajátosságát, hogy a leányág a fiágot követően általános öröklési joggal bírt (fiúleányság): „Éppen az oklevelek általános hallgatása tanúskodik amellett, hogy Székelyföldön a birtok defectus esetén sohasem szállt a királyra.”²⁷ Egyéb példákat tovább nem sorolva, így foglalja össze kutatási eredményeit Bónis: „A magyarság befogadta Nyugat hatásait és a maga képére alakította át azokat, a székelység határszéli helyzetében tovább őrizte egyre inkább avuló hagyományait [...] A magyar jog közvetítette a székelységhez a

²⁶ BÓNIS 1942, 3. p.

²⁷ Uo. 71. p.

nagy nyugati rendszerekből átvett és átalakított intézményeket. A régi székely jog tehát az ősi intézmények és a magyar hatások ötvözete.”²⁸

Erdélyi tartózkodása idején készítette el (eredeti kiadásában ma már sajnos nagyon nehezen hozzáférhető) alapvető művét: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (1947), mely a középkori magyar társadalomfejlődés legfontosabb kérdéseit és intézményeit tárgyalja. E monográfiájának helyes értékeléséhez tudnivaló, hogy Bónis jogtudományi képzettséggel rendelkező medievistaként nyúlt a forrásokhoz. Ezt azért hangsúlyozom, mert az ő szakmai vitapartnerei leginkább történészek voltak, akik viszont nem rendelkeztek olyan elmélyült római jogi és kánonjogi ismeretekkel, mint ő. Forráskezelése imponáló: lényegében a teljes elérhető forráskiadványból nyerhető ismereteket felhasználta, emellett a gyulafehérvári püspöki könyvtárban (Batthyaneum) fellelhető kútfőket (pl. a Beneéthy formuláskönyvet) is felhasználta. A könyv gondolatmenete végighalad a teljes magyar középkoron. Az Árpád-kor társadalmát illetően legfontosabb megállapítása, hogy a királyi *familia* meghatározó súlya jellemzi és formálja legnagyobb erővel a viszonyokat, amelyekre leginkább a patriarchális jelző használata illik. Ez a kapcsolatrendszer azonban jogilag nem vagy csak alig definiált – ezen a ponton válik el élesen a magyar a nyugat-európai hűbériségtől.

A könyv egyik visszatérő alapgondolata Bónisnak az a felismerése, hogy ez a jogilag kevésbé meghatározott közhatalmi állapot jellemzi legmarkánsabban a magyar fejlődést, aminek alapját az államalapítást követő első évszázadoknak a tradíciókra erősen támaszkodó meghatározottságára vezeti vissza. Nagyon feltűnő, hogy nyugati összehasonlításban mennyire nincs hazánkban a hűbérviszony dologi jogi tartalma pontosan rögzítve a viszonyrendszer egyik oldalán sem. A hazai hűbériség „kovásza” tehát nem a Nyugaton tartalmában eldologiasodott hűbérjog, hanem mindvégig a tekintély, a személyesség. A magyar fejlődés kulcsfogalma a familiaritás. Hazánkban a hűbériséget nem lehet szöges ellentétbe állítani a rendiséggel: „a familiaritás alapos megvizsgálásának tanulságaként pedig azt az eredményt vontuk le, hogy a magyar alkotmányfejlődésnek nincs külön hűbéri korszaka, hanem az állam patrimoniális alapszerkezetéből egyezzerre emelkednek ki hűbéri és rendi vonások.”²⁹ A könyv részletesen bemutatja a papi és a nemesi rend kialakulását is, a rendi kiváltságok biztosítékait, különösen a jogi garanciákat. Értékes elemzést olvashatunk az egyházi nemesekről is. Ez a monográfia tudományos *ars poetica* is a fiatal Bónis György életművében: nagyszerű szellemi teljesítmény annak igazolására, hogy a középkori magyar társadalmi és jogi fejlődés mennyire nyitott volt a fejlett nyugati minták befogadására, miközben magabiztosan őrizte hagyományait.

Kolozsvári, sőt jószerivel már szegedi korszakán is túl, de még kolozsvári kiadványként jegyzi az egyik becses középkori jogi kútfőnként elemző tanulmányát: *A somogyvári formuláskönyv* (1957), amelynek anyaga a középkori forráskutatás és forráspublikáció szolgálatában állott. Anyagából merített az egyházi bíraskodásról írt több tanulmányában, s szerepel a szentszékek működését feldolgozó posztumusz forráspublikációjában is. A középkori magyar jogforrások legbecsesebb, de máig kevésbé ismert emlékei közé tartozó formuláskönyvek kutatása fontos szerepet kapott Bónis életművében.

²⁸ Uo. 98. p.

²⁹ BÓNIS 1947, 385. p.

A szegedi professzor

Amíg lehetett, *Bónis* Kolozsváron maradt, de 1947-től már a szegedi Jogtörténeti Tanszéken találjuk. Alkotó kedve és energiája változatlan, de monografikus igényű tanulmányt kevesebbet publikált. A középkor kutatása egyre dominánsabbá válik életművében, csakúgy a korszak jogász hivatásrendjének feltárása. A magyar reneszánsz korból merítette témáját: *Egy Jagelló-kori magyar jogász* (1953) című munkájához.

Életrajzi monográfiát készített a magyar felvilágosodás kiemelkedő alakjáról: *Hajnóczy József* (1954). Fontos itt is kiemelni, hogy *Bónis* jogtörténészként nyúlt a témához: „Ebben a tanulmányban Hajnóczy életével, munkásságával és nézeteivel ezen az elvi alapon kívánunk foglalkozni; Hajnóczyval, a jogtudóssal, mert elsősorban az volt.”³⁰ Idézi *Concha* Győzöt is, aki szerint *Hajnóczy* az alkotmányos királyság minden fontosabb intézményét kidolgozta, s a történelem igazolta is őt: „Valóban a Vörösmarty bakója Hajnóczyban nemcsak egy nemes célzatú, kiváló jellemű férfiúnak, hanem egy nagy szellemnek is oltotta ki élete lángját.”³¹ Fontos gondolatot idéz *Marczali* Henriktől is: „Kétségtelen, hogy ő az első, tudományos közjogi írónk [...] Talán ő az első magyar, kiben az általános haladás eszméje teljesen összenő a magyar nemzet megmaradása s kifejtése eszméivel.”³²

Részletesen bemutatja *Hajnóczy* életútját, mindenkor kiemelve a jogi-politikai műveltség elemeit és jelentőségét. Mágnások titkáráként kezdte, József császár hivatalnok volt, a szerémi alispánságig emelkedett. Tudatosan gyűjtötte (17 éven át) a forrásokat és irodalmat a magyar közjogról írni tervezett munkáihoz. A francia forradalom és annak eszméi kétségtelenül a köztársasági gondolat irányába sodorták el alkotmányos felfogását. Drámai módon mutatja be *Bónis* az ellene indított felség sértési pert, annak stációit: az eljárást a bécsi vizsgálóbizottság előtt, a pert a királyi Kúrián.

Alapos elemzést olvashatunk *Hajnóczy* jogi és politikai nézeteiről. Az államelméleti alapok és példaképek (*Rousseau*, *Montesquieu*) mind municiót jelentenek számára. Kiemelkedően fontos fejezete *Hajnóczy* munkásságában az emberi jogok tárgyalása: „Nem csodálkozhatunk rajta, hogy Hajnóczy, a francia Deklaráció és az alkotmányok fordítója, a forradalom lelkes híve a magyar alkotmányba is át akarta ültetni az emberi jogokat, s ezeknek rendszerét nálunk elsőnek ő dolgozta ki.”³³ Éppen csak hierarchiát nem állított fel az emberi jogok között, de legtöbbet említette a vallásszabadságot, a személyes szabadságot és a sajtószabadságot. *Hajnóczy* szerint is a magyar politikai valóság egyik súlyos problémája volt a nemnemesek birtok- és hivatalképessége, s ehhez kapcsolódóan a közteherviselés ügye. A királyi hatalom alkotmányos korlátozása is hangsúlyt kap munkáiban, de nagyon lényeges a népképviselői országgyűlés követelése, a rendi országgyűlés reformja. A hatalmi ágak viszonyának újrendezésekor egyik sarokpontja nála az a tétel, hogy a végrehajtó hatalom tagjai nem lehetnek ott az országgyűlésben.

Hajnóczy a magyar történelmi alkotmánynak az ő idején hamisítatlan rendi jellegét nem fogadta el. Új alkotmányt, gyökeresen új törvényeket akart: „Én alaptörvényeknek

³⁰ BÓNIS 1954, 7. p.

³¹ Vö. CONCHA 1885, 154–168. pp.

³² MARCZALI 1906, 405–406. pp.

³³ BÓNIS 1954, 188. p.

nevezném azokat, amelyek a nemzet jogait általánosságban meghatároznák; a törvényhozó és végrehajtó hatalom között a határvonalat meghúznák; az akár ingó, akár ingatlan dolog tulajdona megszerzésének és a megsértett jog keresésének módját megmutatnák; a polgári bűncselekmények mikénti megbüntetését előírnák; az állam igazgatásának költségeit, s mind a külső biztonság, mind a belső nyugalom biztosításának rációját, de mindezeknek csupán első és legfontosabb alapjait leszögeznék.”³⁴ Majd így folytatja Bónis: „Hogy mi lett legyen ezeknek az alaptörvényeknek, s a bennük foglalt alkotmány-nak tartalma, már tudjuk: az emberi jogok kijelentése és biztosítása, a nemnemesek birtok- és hivatalviselési képessége, a közteherviselés, az alkotmányos királyság, a népképviselői országgyűlés, a miniszteri felelősség, a demokratikus államigazgatás, a nemzeti hadsereg, a nemzetiségeket felölelő állampolgárság, a magyar államnyelv, az egyház és állam szétválasztása, egyszóval: a nemzet felszabadítása és egyesítése által az ország szabadsága és függetlensége.”³⁵

Bónis György írt egy másik életrajzt is, első királyunkról: *István király* (1956). Könyve előszavában ugyan azt írja, hogy „Ennek a könyvnek a hőse nem István az államférfi, a törvényhozó, az egyházszervező, mint az eddigieké; hőse a magyar nép, amely egy nagy ember irányításával élte át gazdálkodásának, társadalmának, közszervezetének és hitvilágának gyökeres átalakulását”,³⁶ ám ebben a művében is a jogtörténész Bónis szólal meg. Sorra veszi az egyetemes jogtörténeti tankönyvében is követett tematikus rendet, amikor először (rövid köztörténeti áttekintést követően) társadalomtörténetet ad, majd következik a közszervezet és a jog intézményeinek bemutatása. A pázstörtársadalom válságának összefoglalása és István családjának bemutatását követően megrajzolja a magyar állam megalapításának és megvédelmezésének kontúrjait. A korabeli jogforrások, törvények elemzésének nagy teret szentel. A királyi vármegyerendszer kiépítése során követett gyakorlatnál hangsúlyozza a frank minták (*comitatus*) mellett azt a némettől különböző magyar sajátosságot, hogy az uralkodó nem az ország politikai felosztására törekedett, hanem a királyi birtokok gazdasági és katonai igazgatásának legjobb módját kereste. Így összegez Bónis: „Az a tudós, aki a korba mélyed, meglátja a X. század elemi erejű válságát, a gazdaság, társadalom és politika pusztulással fenyegető krízisét; aki István királyban népének nagy államférfiát, a válság megoldásának munkását ismeri fel.”³⁷

Jelentősnek mondható Bónis György tankönyvírói munkássága is. Már kolozsvári működése idején hallgatói lejegyezték előadásait és ezek (klasszikus egyetemi jegyzetként!) kiadásra is kerültek: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (1941, 1943).³⁸ A háború után szinte minden tekintetben új kultúrpolitikai rezsim következett, amelynek egy jegyzeként nem lehetett egyéni tankönyveket írni, hanem országosan egységes tansegédletek készültek. Az ország három jogi karán tehát ugyanazokból a jegyzetekből, tankönyvekből készültek a hallgatók, mindez az országos, központosított felsőoktatás-irányítás

³⁴ HAJNÓCZY 1791, 115–116. p.

³⁵ BÓNIS 1954, 291–292. pp.

³⁶ BÓNIS 1956, 6. p.

³⁷ Uo. 156. p.

³⁸ Bónis bibliográfiája részletesen tartalmazza ezeket, s a későbbi, szegedi éveitől írt egyetemi jegyzeteit is. Az első jegyzetek „nyersanyagát” készítő hallgatók, munkatársak neveit is tudjuk: Gyallay P. Sándor, Stépán József.

eszközeként volt felfogható. Mivel az ún. ötvenes években még egyetlen, a háború előtti időkből „továbbszolgáló” jogtörténészt sem távolított el a hatalom a katedráról, ezért a legnagyobbak készíthették ezeket a munkákat: *Bónis* mesterével, *Eckhart* Ferencsel és legjobb barátjával, *Degré* Alajossal írt közösen egyetemi jegyzeteket.

A szovjet mintára hazánkban is bevezetett egyetemes jogtörténetnek nem voltak sem számottevő oktatási előzményei, sem összegző tudományos irodalma, így úttörőnek mondható az a tankönyv, amelyet *Sarlós* Mártonnal közösen írt *Bónis: Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) címmel. Szerzőtársával való emberi és szakmai viszonya enyhén szólva is feszült volt, a kötet egésze azonban így is kiemelkedő teljesítménynek számít. *Ruszoly* Józsefet idézem: „Némi túlzással vallhatom, hogy a *Bónis–Sarlós-féle Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) tankönyv a mai napig a maga nemében még mindig a legjobb, legalábbis a *Bónis* György írta fejezeteket tekintve. Tragikus fintora a sorsnak, hogy ő már nem taníthatta, nem is vizsgáztathatott belőle. Néhány évig volt forgalomban. Én 1958/59-ben még belőle tanultam.”³⁹ Ehhez a jellemzéshez szeretném hozzátenni, hogy a szegedi jogtörténeti tanszék által máig gondozott főkollégium továbbfejlesztett tankönyvi anyaga lényegében erre a forrásra épült, tehát mind a *Both* Ödön-féle országos jegyzetek vonatkozó fejezetei, mind az utóda, *Ruszoly* József által készített *Európai jog- és alkotmánytörténelem* (2011) szemléleti tekintetben és számos részletében is a *Bónis-féle* tankönyvi alapvetést követő bázison íródott.

A tudós levéltárnok

Kedves tanítványaitól (örökre) elszakítva Budapesten, a Fővárosi Levéltárban kapott új munkahelyet és kutatási lehetőséget. A fiatal tudós minden erejét a kutatásra fordította. Ragyogó munkát jelentetett meg a főváros egy régebbi korszakának jogéletéről: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708* (1962) és ugyanebben az évben egy 20. századi témát is feldolgozott: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom*.

Bónis György jogtörténeti munkásságának legmaradandóbb értékei a középkori magyar jogélet európai kontextusba helyezett feltárásában születtek. Tudományos érdeklődésének fontos dokumentuma, a *Hajnik* Imre emlékének ajánlott, akadémiai doktori értekezésének váza: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (1971) c. könyve. Már a címben, s az előszóban exponálja az általa előszeretettel használt kulcsfogalom, a „jogtudó értelmiség” fogalmát és kutatástörténeti jelentőségét: „*Tanulmányom a késő Árpád-kortól Mohácsig terjedő időszak jogtudó értelmiségével, a magyar feudális jogot alkalmazó és továbbfejlesztő réteggel foglalkozik. Meg akarja ismerni életpályájukat, vagyoni és társadalmi helyzetüket a kor magyar társadalmában és a római, meg a kánonjog befolyási övezetébe tartozó Európában. Be akarja bizonyítani, hogy az intellektuális téren is bekövetkezett munkamegosztásnak ez a terméke, »a jogászok új, felemelkedő rendje« (Engels), a német Juristenstand, a francia gens de justice, az angol legal profession hazai megfelelője érdemes a kutatás figyelmére. Szeretné azt a meggyőződést sugallni, hogy a jogtudó értelmiség alapos ismerete nélkül sem a feudális*

³⁹ RUSZOLY 2002, 13. p.

szokásjog kialakulása, sem bírósági szervezetünk története, sem a római jog behatolásának üteme és mértéke, sem a későn kivirágzó magyar jogtudomány genezise nem érthető meg.”⁴⁰ Ennek a programnak minden szavával egyet kell értenünk, s hozzáteszem, Bónis oroszlánrészt vállalt magára ebben a grandiózus jogtörténetírói vállalkozásban.

Ebben a – talán élete főművének tekinthető – könyvében Bónis módszeres alapos-sággal, a kronológia diktálta történelmi korszakok szerint haladva, meglehetősen részlete-sséggel foglalkozik annak a személyi körnek a műveltségével, jogi tudásával és szerepvállalásával, amely a hazai jogászai hivatásrendet alkotta. Az első fejezetben az An-jou-kor végéig tekinti át a haza viszonyokat: elsőként a királyi kápolna és a kancellária jogászaírói olvasunk, majd bővül a kör: következnek az országos nagybírák, elsősorban a nádor és az országbíró, akik mellett ott találjuk az ítélmestereket. Főként az ő jogi tudásuk, tapasztalatuk és intelligenciájuk, szorgalmuk bázisán jött létre és erősödött meg a korai évszázadokban a hazai jog intézményrendszere és az országos jog gyakorla-ta. A joggal hivatásszerűen foglalkozók a kezdetekkor természetesen a papi rendből kerültek ki: „A XIII. századra tehát létrejött egy olyan erőteljes klerikusréteg, amelyből a jogtudó értelmiség a társadalmi munkamegosztás következő lépéseként differenciáló-dott.”⁴¹ A középkori értelmiség tudásanyaga jelentős mértékben jogi tartalmat hordo-zott, ami az európai fejlődés egyik fontos sajátossága.

Bónis nem felejtkezik meg egyetlen korszak jellemzésekor sem a jegyzőkről (*notarii*), azokról, akik a jogi tartalmat hordozó oklevelek rendszerinti írói, elkészítői voltak, s tudá-suk és szerepük tartósan és jelentősen kiemelte őket az egyszerű írnokok sorából. Nagyon gyakran vállaltak ügyvédi feladatokat is, ami nemcsak megengedett, hanem a jogkeresők irányából tekintve nagyon is ígéretes volt, hiszen a jogi írásbeliség praktikus letéteménye-seinek személyes fellépése egy perben esélynövelő potenciált jelentett. Szerepük Magya-rországon hasonlítható a közjegyzők nyugat-európai országokban vitt szerepéhez, akik kezdetben csak vezették a szentszéki perek jegyzőkönyveit, majd oklevéladói szerepükben megerősödve a közhitelesség máig élő intézményét alapozták meg.

A következő fejezetekben Bónis a Zsigmond kor, Mátyás király uralkodása, végül a középkorvégi bomlás jeleit felmutató évtizedek krónikáját adja. A tágan vett 15. század a középkori autonóm magyar jogrend kibontakozásának hőskora. Alapos elemzést ol-vashatunk az összes törvénykezési fórum (királyi tanács, kancellária, a személyes jelen-lét bíróságai, a királyi ügyigazgatóság) jogtudó személyzetéről, kiemelt figyelemmel mindenkor az ítélmesterekre. Ezek a nagybírák pecsétjét használó jogtudók önállósult bíráskodása jelentette az intézményi fejlődés csúcsát: „A kúria ítélmestereinek Mátyás korában törvényben is elismert joghatósága a Jagellók uralkodása alatt is változatlanul fennmaradt, sőt talán még szélesebb körre terjedt ki. Az adatok nagy bősége mindene-setre arra mutat, hogy a protonotariusok a kor központi bíráskodásának nélkülözhetet-len tényezői voltak, közreműködésük nélkül nem jöhetett létre döntés egyetlen jelentős ügyben sem.”⁴² Nem mellékes megjegyzés, hogy Bónis a kötethez csatolt egy archontológiát, amely nyolc táblázatban hozza 1322-től egészen Mohácsig név szerint az összes nagybírárt és ítélmestereiket.

⁴⁰ BÓNIS 1971, 7. p.

⁴¹ Uo. 21. p.

⁴² Uo. 379. p.

E könyvének előszavában utal *Bónis* arra, hogy könyvéből két jelentős fejezet kimaradt „a kiadási lehetőségek szabta határok” miatt, de nagydoktori disszertációja ezeket is tartalmazta: a nyugat- és közép-európai analógiák feltárása, valamint a hazai jogászság műveinek (római jog, kánonjog és a feudális szokásjog kidolgozása) részletes bemutatása. Ezek a munkái a következő esztendőben meg is jelentek. Elsőként az európai párhuzamokat elemző kismonográfiáról: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában* (1972). Fő mondanivalóját, a „jogtudó értelmiség” fogalom-meghatározását és genezisést itt fogalmazza meg *Bónis*. A még kolozsvári tartózkodása alatt megismert, megszeretett és mindvégig nagyra értékelt erdélyi tudós, *Jakó* Zsigmondot szavait idézi, amikor a középkori klerikus rétegből lassan kiváló jogászságról gondolkodik: „E laicizálódás mindenhol az egyházi intellektualizmus keretei között kezdődött, de csak több százados együttélés után jutott el a világi munkaköröket betöltő elemek többé-kevésbé határozott elkülönüléséhez.”⁴³ Munkája összegzéseként, grafikusan is felvázolt formában foglalja össze *Bónis* a klerikus státusú, értelmiségi foglalkozású, jogi tudással rendelkezők személyi körét. Két nagy osztályt különít el, attól függően hogy az egyetemi képzésben részt vettek-e. Az egyetemet megjártakból (*doctores*) kerültek ki gyakran a politikusok, diplomaták és – főleg a szentszékeken – a bírák és ügyészek (*procuratores*). A másik csoportot alkotják azok a gyakorlatban képzett jogászok (praktikusok), akik jellemzően nem a római és a kánoni jogban volta tudósok, hanem az országos, vagy legalább a helyi jog tudói voltak. Bátran kijelenthető, hogy *Bónis* György egész ez irányú munkásságában nekik szenteli a legnagyobb figyelmet, az ő jogtörténeti megbecsülésükért küzd. A summázat így szól: „*Jogtudó értelmiségnek tekintem [...] azt a réteget, amely az artes-jellegű ismereteknél egyetemen vagy a praxisban elsajátította a római, kánoni vagy hazai jog tudományát; ennek birtokában a politikában, a diplomáciában, a jogszolgáltatásban, a jogügyleti forgalomban vagy az államigazgatásban működött, s a jogászai vagy hivatali munkával kereste kenyerét, esetleg szerzett vagyont [...]*”⁴⁴

Az akadémiai doktori disszertációjában szereplő másik fejezet a magyar középkori jogrendszer forrásairól közzétett monográfia: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog* (1972). Ebben a munkájában *Bónis* részleteiben és egymásra hatásuk által összességükben értékeli a három nagy jogforrási bázis kapcsolatrendszerét és szerepét a középkori magyar jogrendszerben. A tudományosság szempontjából tekintve a primátus a római jogé volt: „Egyoldalúság nélkül mondhatjuk, hogy minden ország jogfejlődésének mércéje az, mennyit tudott – Bologna vagy Bizánc útján – magáévá tenni a római jogból. Mivel pedig a latin kultúrájú s a latin kereszténységhez csatlakozó államokhoz legközvetlenebbül a kánonjog továbbította a római jog elveit és tételeit – átformálva őket a maga céljai és érdekei szerint –, ezeknél további értékmérőként vehetjük fel a kánonjoghoz való viszonyulást. A középkori magyar jognak az európai fejlődésben elfoglalt helyét is ezek a korordináták határozzák meg [...] A magyar középkori jogrendszer »kémiái összetétele« is ezeknek az elemeknek – pontosan persze sohasem meghatározható – vegyülete.”⁴⁵ Elsőként a római jogi és kánonjogi irodalom hazai em-

⁴³ JAKÓ 1967, 20. p.

⁴⁴ BÓNIS 1972a, 174–175. pp.

⁴⁵ BÓNIS 1972b, 7–8. pp.

lékeit és teljesítményeit veszi számba, majd azok hatását elemzi: „*A római és a kánon-jog Mohács előtti hatását összefoglalóan jellemezve, először a római jog mindennemű recepciójának hiányát kell megfigyelnünk, még az ún. 'elméleti' átvételét is [...] a civil-jog – mint egyféle »természetjog« – nagy tekintélyt élvezett, de nem tekintették hatályos rendszernek.*”⁴⁶ A római jog hatása és jelenléte főként a latin nyelvű magyar jogélet terminológiájában érhető tetten.

A könyv legrészlet-gazdagabb tömbje a hazai szokásjogról tudósít. Két fejezetet szentel ennek a témakörnek Bónis: a hazai szokásjog feljegyzéseiről és középkori jogunk romanizálódásának eredményeiről (*Werbőczy és Pápóczi útja*) ír. A szokásjog lejegyzése hazánkban is gyakran magánosok szorgalmának gyümölcsei voltak, s ezek sorában főleg a gyakorlati jogtanítás igényeit is szolgáló formuláskönyvekről olvasunk sokat. Ezek a jogforrások egyszerre voltak az anyagi jog, de még inkább az eljárások konkrét példáiba öltöztetett tankönyvei. Jogtudományunk és jogtanításunk elhanyagolt munkái ezek, melyeket jószerivel a teljesség igényével vesz kézbe és értékel Bónis. A hazai jogtanítás részleteiben alig ismert valóságára nyit ablakot a kancelláriai és a hiteleshelyi gyakorlat elemzése. Az *Ars Notaria* kapcsán arra a konklúzióra jut, hogy az oktatás az írásbeli és szóbeli módszert egyesítette. Werbőczy munkásságának elemzésekor Bónis eléggé szűkszavú és a Hármaskönyvvel kapcsolatban feltűnően óvatos: „*Szerzője bizonyos mértékig ismerte a római jogot, és – mint már régen megfigyelték – elméleti részeiben fel is használta.*”⁴⁷ Bónis részletesen taglalja viszont Pápóczi Imre pozsonyi kanonok frissen felbukkant kéziratát, amely jól illusztrálja a hazai romanizáció egy másik lehetőséget kínáló útját.

Bónis György mestere, Eckhart Ferenc ösztönzésére már egyetemista korától kezdve érlelte magában a gondolatot, hogy megírja a középkori magyar egyházi bíraskodás történetét. E célkitűzéséhez sohasem lett hűtlen, egész életén át fáradhatatlanul gyűjtötte az anyagot. Angliai ösztöndíjas évében összegyűjtötte a témára vonatkozó legfontosabb angol anyagot, tervei között szerepelt a német és francia források feltérképezése is. Hogy életművének e nagyon fontos része ne menjen veszendőbe, élete alkonyán elhatározta, hogy regeszta formájában megjelenteti jegyzeteit. A mű megjelenését már nem érthette meg: a *Szentszéki regeszták* (1997) kéziratát e sorok írója rendezte sajtó alá.

Az egyházi bíraskodás hazai és európai intézményeinek kutatási eredményei szintén minden fontosabb írásában felbukkannak, de szám szerint kilenc tanulmányát kifejezetten e témakörnek szentelte. Német, francia és angol nyelven is publikált ezek közül, így a nemzetközi tudományos élet előtt is ismertté vált ez irányú kutatása. Feltétlenül kiemelést érdemel a rangos német jogtörténeti folyóiratban közölt összefoglaló tanulmánya: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526* (1963), amelyet lefordítottam magyarra és a szentszéki regeszta-gyűjteményt tartalmazó kötet végén helyeztem el.⁴⁸ Ebben a tanulmányában Bónis mintegy „tömörített fájlban” összegzi a monográfiaként megírni nem tudott nagy téma legfontosabb hazai eredményeit. Más műveit is jól ismerve, elszoruló szívvel olvastam többször is ezt a munkáját, amelynek minden mondatában kutatómunkák óráinak, napjainak, éveinek sűrítőmánya izzik. Olyan tömör a

⁴⁶ Uo. 107. p.

⁴⁷ Uo. 237. p.

⁴⁸ BÓNIS 1997, 621–658. pp.

szöveg, hogy a fentebb idézett munkáinak részletgazdag forrásidézései és elemzései nélkül, azok ismerete híján, alig érthetők. Egyfajta summázata Bónis György életművének, amely egyetlen hatalmas, művészi tökélyrel és szenvedéllyel megalkotott egész: a középkori magyar és európai jogi kultúra, s a kettő kapcsolatának tudós krónikája.

Epilógusként ide kívánczok még annak megemlítése, hogy a magát szintén Bónis-tanítványnak valló Ruszoly József professzor indíttatására sajtó alá rendeztem az ő és Tamási Éva kolléganőm segítségével Bónis György valamennyi, német nyelven megjelent tanulmányát: *Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte, 1000–1848* (2018) címmel. A kötet fejezetcímei strukturáltan mutatják az életmű német nyelven is publikált eredményeit: *Gelehrtes Recht und Juristenstand – Gewohnheitsrecht und Gesetz – Stände und Städte – Nachruf und Historiographie*. Külön alfejezetben helyeztem el azt a két jegyzéket, amelyek Bónisnak a némettől különböző, más idegen nyelven íródott közleményeit, valamint a német jogtörténetírást érintő könyvismertetéseit tartalmazzák.

III. Fontosabb művei

A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Sárkány Nyomda. Budapest, 1934. (Angyal szeminárium kiadványai 26)

A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica Commissio), Sárkány Nyomda. Budapest, 1935. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti Szemináriumából 5)

Az angol alkotmánytörténetírás tegnap és ma. Századok 74 (1940). 181–211. pp.

Magyar jog – székely jog. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem. Kolozsvár, 1942. (Kolozsvári Tudományos Könyvtár 1)

Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Nagyenyedi Bethlen Nyomda. Kolozsvár, 1947. Az eredeti kiadás újraszerkesztett, de tartalmában változatlan kiadását sajtó alá rendezte: BALOGH ELEMÉR. Osiris. Budapest, 2003. (Az idézetek a 2003. évi kiadásból valók.)

Hajnóczy József. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1954.

István király. Művelt Nép. Budapest, 1956. (Magyar Történelmi Társulat 6)

Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung 49 (1963), 174–235. pp.

A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. [BÓNIS 1972a]

Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972. [BÓNIS 1972b]

Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. (A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette BALOGH ELEMÉR), Püski Kiadó. Budapest, 1997. (Jogtörténeti Tár 1/1)

Pályám emlékezete (1983). Közreadja: RUSZOLY JÓZSEF (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 1 = Különnyomat a Szegedi Műhely 46. évfolyamának 3–4. számából. 101–148. p.). Szeged, 2007.

Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte. 1000–1848. Gondolat Kiadó. Budapest, 2018.

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR: *Der Autor und sein Werk*. In: Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon (Jogtörténeti Tár 1/1). Püski Kiadó. Budapest, 1997. = Acta Jur. et Pol. Szeged. 1997. Tom. LI. Fasc. 1. 659–662. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998. Oktatás- és kutatástörténet*. In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOIZES KATALIN (szerk.): József Attila Tudományegyetem. A szegedi tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szeged, 1999. 41–42. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *Vorwort*. In: György Bónis: Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte. 1000–1848 (Ungarische Rechtshistoriker 4). Gondolat Kiadó. Budapest, 2018. 7–12. pp.
- CONCHA GYÖZÖ: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményei*. Budapest, 1885.
- HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.
- HAJNÓCZY JÓZSEF: *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici*. H. n. 1791.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Az erdélyi értelmiség kialakulása. Probléma és módszer*. Korunk. 1967/1.
- KÁVÁSSY SÁNDORNÉ – TAMÁSI ANNA ÉVA: *Bónis György tudományos hagyatéka Szegeden*. Letéti jegyzék. függelékkal (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 3). Szeged, 2014.
- MARCSALI HENRIK: *Alkotmánytervezetek 1790-ben*. Budapesti Szemle. 1906.
- PÉTER LÁSZLÓ: *A Szegedi Tudományegyetem az 1956-i forradalomban*. Szegedi Műhely 2001/3. 1–6. pp.
- P. MIKLÓS TAMÁS: *Bónis György (1914–1985) életművének bibliográfiája*. Történelmi Szemle 1995/4. 509–524. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Buza László nyolcvanéves*. Tiszatáj 19 (1965) 354–357. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában*. Szegedi Műhely 2002/1–2.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte: zum Lebenswerk von György Bónis, 1914–1985*. In: MÁTÉ GÁBOR – MEZEY BARNA (Hg.): Rechtsgeschichtliche Studien. Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte. Károli Gáspár Universität. Budapest–Passau. 2008, 62–66. pp. [Kurzfassung]
- RUSZOLY JÓZSEF: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte. Ungarn und Europa*. (Ungarische Rechtshistoriker 3). Gondolat. Budapest, 2009. 604–622. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Zwei Rechtshistoriker von der Universität Szeged*. In: ELEMÉR BALOGH (Hg.): Schwabenspiegel-Forschung in Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonico–Maidebvrghense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost und Mitteleuropas 4). De Gruyter. Berlin–Boston, 2015. 299–311. pp.
- STAUBER PÉTER: *Bónis György jogtörténeti munkássága*. (Állam- és jogtörténeti bibliográfiák 13). Az ELTE Állam- és Jogtörténeti Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. Budapest, 2001.
- TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Mártély nép jogélete*. Kolozsvár, 1944.
- ZLINSZKY JÁNOS: *György Bónis*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung 104 (1987), 487–494. pp.